

Návštěva koncertů umělecké hudby

Informace o výzkumu jedné aktivity
volného času¹

LADISLAV HRDÝ

Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha

1. Úvod

Sociologie volného času prošla prvními fázemi své existence v Československu vcelku úspěšně. Může se vykázt jak přínosnými pracemi teoretickými, tak úspěšnými empirickými výzkumy, které nabývají na významu zvláště proto, že jsou od počátku vedeny snahou sloužit jak teorii, tak praxi.

Přesto však nemůžeme být zcela spokojeni. Převládá názor, že se problematika volného času stala módní záležitostí — není však pouze módní, je především velice aktuální záležitostí; pro mnohé je pouze zajímavým tématem, pro jiné však představuje mnoho nezodpověděných otázek, jež znamenají vážnou překážku jak v denním rozhodování, tak v krátkodobém i v dlouhodobém plánování prakticky všech sfér života společnosti. A právě v tomto směru zůstává sociologie volného času přes všechny dosavadní výsledky a úspěchy mnoho dlužna. Nestačí držet krok. Je stále v prodlení s odpověďmi na celou spoustu otázek, které jí klade každodenní život, s odpověďmi na konkrétní otázky, které kladou sociologům volného času pracovníci a představitelé různých organizací a institucí.

Sociology volného času tak začíná pronásledovat nedostatek času a dluhy (informační). Navíc se dostávají při odpovědích na většinu těchto otázek do nepřijemné konfrontace — zjišťují, že jejich poznatky jsou velice často natolik globální a obecné, že nejsou s to přinést uspokojivou odpověď na konkrétní dotaz, týkající se řešení určitého dílčího, někdy zdánlivě jednoduchého problému praxe. Vyplývá to zřejmě z toho, že dosavadní výzkum volného času měl spíše extenzivní charakter. Zabýval se

volným časem jako celkem a doposud nezbyl čas provádět detailní analýzu jednotlivých elementárních složek, které volný čas tvoří, tj. aktivit.²

Výzkum jedné aktivity volného času nazvaný *Návštěva koncertů umělecké hudby* byl veden od počátku snahou pokusit se vytěžit co nejvíce poznatků jak pro oblast sociologie hudby, tak pro oblast sociologie volného času a navíc poukázat na možnosti, které takto specializovaný výzkum oběma oborům přináší. Projekt³ byl vypracován v době, kdy se již několik let projevoval sice pozvolný, ale natolik vážný úbytek návštěvníků koncertů umělecké hudby v Praze (obdobně divadla a filmu), že se tato skutečnost — spolu s informacemi o dalších nedostatcích v koncertním životě — stále častěji stávala předmětem úvah v odborném i denním tisku. Projekt byl rozdělen na dvě části. Prvá část shrnuje dosud známé skutečnosti o této oblasti a poukázala jak na naprostou absenci základních informací o struktuře a chování publika, které jsou nutné pro seriózní rozbor problémů, tak na nedostatečnou znalost zákonitostí vývoje této kulturní a umělecké oblasti. Druhou část představoval konkrétní projekt empirického sociologického výzkumu, zaměřený tak, aby byly zaplněny nejzávažnější mezery ve znalostech této oblasti. Bylo pamatováno na to, aby analýza a interpretace získaných dat rovněž sledovaly ověření správnosti některých obecných teorií se zřetelem k získání teoretické a informační báze pro seriózní tvorbu prognóz nejbližšího i vzdálenějšího vývoje.

Na podzim v roce 1967, po oponentuře projektu, byly zahájeny první práce.

¹ Řešící pracoviště: Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV v Praze. Zadavatel: hudební oddělení Českého ministerstva kultury.

² Zatím se lze spoléhat pouze na informace získané z jiných oborů. Ačkoli bylo provedeno mnoho výzkumů v různých uměnovědních a kulturních oblastech (hudba, film, divadlo, rozhlas, televize aj.), problematiky volného času se dotýkají většinou příliš obecně a okrajově, takže jsou pro sociologii volného času obtížně využitelné.

Další rozvoj sociologie volného času je proto také závislý na rozvoji jiných oborů a vědních disciplín. Stejně důležité je, aby sociologové volného času dokázali, že jejich teoretické a empirické výsledky jsou přínosem pro rozvoj příbuzných oborů.

³ Hrdý Ladislav — Seřl Vladimír: *Pražský koncertní život* (Rámcový projekt empiricko-sociologického výzkumného úkolu), Praha 1966, Pragokonzert, 60 s. cyklostyl.

2. Cíle výzkumu

Znalosti o publiku různých uměleckých a kulturních akcí jsou minimální jak u nás, tak na celém světě. Prací z této oblasti je velmi málo a zcela ojedinělé jsou práce o koncertních posluchačích. Tím spíše šlo tedy ve výzkumu o to, aby nepřinesl jen spoustu snad zajímavých, ale často bezcenných informací o objektu zkoumání.

Proč došlo k úbytku návštěvníků koncertů umělecké hudby? Dochází skutečně ke „stárnutí“ návštěvnícké obce? Je pravda, že o koncerty umělecké hudby projevují nejmenší zájem mladí lidé? Můžeme hledat příčinu současných nedostatků ve školství (malém počtu hodin hudební výchovy), nebo ve skladbě repertoáru, nebo ve špatné propagaci? Je pravdivý názor, že forma koncertů umělecké hudby již zastarala? Omezuje se působení umělecké hudby jen na určité sociální vrstvy? Můžeme tvrdit, že koncerty navštěvuje velmi nízké procento obyvatel Prahy? Jak zvýšit návštěvnost koncertů?

To všechno jsou otázky, na které existují velmi často rozporné odpovědi.

Cílem výzkumu proto bylo získat takové informace, které by pomohly tuto spleť problémů řešit. Jde v podstatě o tři hlavní cíle:

2.1. Vypracování základní ucelené představy o populaci návštěvníků umělecké hudby v Praze a o jejich vztahu k hudbě

Získání informací o struktuře koncertního publika, o hudebních potřebách a zájmech, o estetických, ekologických, ekonomických faktorech ovlivňujících vztah k umělecké hudbě apod., sledování vztahu mezi aktivitami hudebními, uměleckými a ostatními aktivitami volného času, aktivitami polovolného času a aktivitami profesionálními apod.

2.2. Objasnění některých kritérií hodnocení aktivity „návštěva koncertů umělecké hudby“, případně jiných aktivit

Návštěvu koncertů umělecké hudby považujeme za jednu z konzumpčních hudebních aktivit volného času člověka. Oproti dosavadním výzkumům z oblasti sociologie

hudby, zabývající se většinou pouze určitým dílčím problémem interakce hudba-posluchač (například hudebnosti, estetickou hodnotou hudebních děl apod.), šetříme výzkumem nejen tento vztah jako celek – nebo, lépe řečeno, znaky a charakter vzájemného působení produkované hudby a člověka v určitém, přesně vymezeném čase – ale i některé průvodní vlastnosti, které aktivitu charakterizují i mimo čas aktivního poslechu, tedy i mimo interakční čas (hudba jako kulisa k přemýšlení; asociativní situace před a po koncertu nebo o přestávkách; chování ovlivněné prostředím sálu, případně přilehlých prostor, foyeru apod.). Hovoříme-li potom o hodnotě aktivity, předpokládáme, že je utvářena mnoha těmito složkami a jejich vzájemnými vazbami.

Výzkum dále vychází z předpokladu, že jedinec (skupina, společnost) hodnotí aktivitu někdy přímo, jindy zprostředkovaně její prospěšností. Pojem prospěšnost přitom chápeme v co nejširším smyslu slova, zahrnujícím nejenom prospěšnost materiální, ale i např. schopnost uspokojení potřeb emocionálních apod. Jedinec (skupina, společnost) od aktivity něco očekává, aktivita pro něho splňuje určité cíle, ať jsou tyto cíle vědomé či nikoli. Znamená to tedy, že každá aktivita, a tedy i aktivita *návštěva koncertů umělecké hudby*, má určitou funkci, určitý soubor funkcí, že pomocí těchto konkrétních funkcí je aktivita účinná.⁴

Z těchto důvodů klade výzkum velký důraz na analýzu hodnotové struktury aktivity návštěva koncertů umělecké hudby a ostatních aktivit volného času pomocí analýzy funkcí. Přípravné fáze výzkumu (1967–1968) prokázaly, že analýza funkcí je velmi příhodná pro empirické šetření, neboť podává nejen velké množství informací o hodnotě aktivity, ale jeví se jako nejprůhodnější pro experimentální ověření.

Prvé fáze výzkumu byly proto zaměřeny (v hloubkových kvalitativních rozhovorech s návštěvníky koncertů umělecké hudby v Praze) na konsignaci významných a obecně preferovaných funkcí a souběžně s tím na postupné vypracování techniky zjišťování funkcí aktivit. Na základě získaných zkušeností byla vypracována technika zjišťování aktivit pomocí pětistupňového testu

⁴ Podrobněji o tomto tématu viz Hrdý Ladislav, *Society and Leisure* No. 1, Prague, March 1969,

The Problems of Evaluating Leisure Activities, s. 55–65.

souhlasu a nesouhlasu s předepsanými tvrzeními.⁵

Z pracovního seznamu funkcí byly potom vybrány nejpreferovanější funkce a z nich pro terénní sběr informací (kvantitativní zpracování) zařazeny ty, pro něž byl nalezen adekvátní způsob zjišťování. Tak musely být, bohužel, z konečného seznamu eliminovány např. funkce hry, funkce sexuální apod.

Výsledkem je tento seznam funkcí aktivit, sledovaný kvantitativně:

1. *Terapeutická funkce* — tato funkce je přítomna v těch aktivitách, o nichž je jedinec přesvědčen, že jejich vykonávání je nezbytné pro zlepšení zdravotního stavu tělesného nebo duševního.
2. *Funkce kompenzace fyzické únavy* — od aktivit s touto funkcí očekávají lidé účinný odpočinek po fyzické námaze. Předvýzkum ukázal, že umělecké aktivity představám o kompenzaci fyzické námahy neodpovídají. Výjimku tvoří pouze aktivity „hra na hudební nástroj sám pro sebe“, „poslech rozhlasových pořadů“ a „sledování televize“.
3. *Funkce kompenzace psychické únavy* — funkce pro umělecké aktivity mnohem příznivější (např. u aktivit: „návštěva kin“, „návštěva divadel“, „návštěva koncertů“, „poslech umělecké hudby z rozhlasu“, „sledování televize“ apod.). Nejsilněji však kompenzují psychickou únavu procházky a sportovní aktivity.
4. *Pracovní funkce* — patří aktivitám, od nichž lidé očekávají uspokojení z těžší nebo těžké práce.
5. *Pohybová funkce* — od aktivit s touto funkcí očekávají lidé uspokojení z pohybu. Proto je tato funkce zvlášť výrazná u aktivit sportovních, pohybových, pracovních apod., ale i u některých aktivit uměleckých (tanec, balet, divadlo apod.).
6. *Fyzická funkce* — spočívá ve schopnosti aktivit udržovat nebo zlepšovat fyzickou kondici člověka.
7. *Funkce zručnosti* — je výrazně zastoupena v tvůrčích a interpretačních aktivitách uměleckých a zvláště pak v různých koníčcích, kutilství apod.
8. *Relaxační funkce* — byla zjišťována testováním tvrzení „od této aktivity očekávám, že mě uklidní“.
9. *Zábavná funkce* — nejsilněji zastoupená u aktivit volného času. Zvláště je typická pro některé umělecko-konzumpční aktivity, například „návštěvu malých divadel“, „návštěvu kin“, „návštěvu operet a muzikálů“ apod. Je však silně zastoupena i u aktivit „návštěva koncertů umělecké hudby“, „návštěva oper“ a u tvůrčích aktivit uměleckých. Výzkum, zdá se, ověří, že nejpreferovanější a nejoblíbenější aktivita jedince plní ve většině případů funkci zábavnou. (Zábavná funkce byla zkoumána testováním tvrzení „od této činnosti očekávám, že mne pobaví“.)
10. *Excitační funkce* — lidé vyhledávají vzrušení návštěvou kina, divadla, sportovních podniků, četbou aj. Značnou excitační funkci má sledování televize.
11. *Defrustrační funkce* — lidé od aktivity očekávají, že je „dostane z deprese nebo špatné nálady“. Tato funkce má velkou souvislost s předchozími třemi funkcemi. Výrazněji se však projevuje v aktivitách uměleckých (zvláště v aktivitách interpretačních a tvůrčích).
12. *Estetická funkce* — u všech uměleckých aktivit zkoumáme hlavně její symptomatický aspekt. V tomto smyslu estetická funkce velmi těsně souvisí s funkcemi předchozími (8.–11.). Předvýzkum napověděl, že aktivity se silnou specifickou funkcí estetickou jsou v převážně většině aktivity bohaté na další funkce.
13. *Asociativní funkce* — byla zjišťována testováním tvrzení „od této činnosti očekávám, že se setkám se známými, přáteli“.
14. *Asociativně-kontakující funkce* — byla zjišťována testováním tvrzení „od této činnosti očekávám, že se osobně seznámím s novými lidmi“.
15. *Asociativněsexuální funkce* — připojuje k předchozí také aspekt erotický; lidé od aktivity očekávají, že se setkají a navážou kontakt s osobou druhého pohlaví.
16. *Funkce asociativně-desolitární* — byla zjišťována testováním tvrzení „od této činnosti očekávám, že budu mezi lidmi, když se cítím příliš sám“.
17. *Solitární funkce* — tato funkce naopak jedinci umožňuje, aby byl sám; pro

⁵ Výsledky a popis techniky budou zveřejněny v roce 1971.

tuto funkci také jedinec aktivitu vyhledává. Hudební aktivity obsahují tuto funkci výjimečně (např. aktivita „hra na hudební nástroj sám pro sebe“).

Další tři funkce charakterizujeme zatím pouze tvrzeními, která byla předkládána k testování:

18. „Od této činnosti očekávám, že *udělám něco pro sebe*“.
19. „Od této činnosti očekávám, že *udělám něco pro své blízké*“.
20. „Od této činnosti očekávám, že *udělám něco pro veřejnost*“.
21. *Komunikativně receptivní funkce* – lidé od aktivity „očekávají, že se doví něco nového“.
22. *Kognitivní (poznávací) funkce* – oproti předchozí funkci spočívá v záměrné snaze o rozšíření vzdělání, uvědomělé a záměrné poznávání, studium. Z uměleckých aktivit mají význačnou kognitivní funkci aktivity „návštěva uměleckých výstav a galerií“, „návštěva koncertů umělecké hudby“, „návštěva divadel“, „návštěva oper“ aj.

Všechny tyto funkce byly zjišťovány u aktivit:

1. návštěva koncertů umělecké hudby;
2. návštěva operních představení;
3. návštěva kin;
4. hra na hudební nástroj – sám pro sebe;
5. hra na hudební nástroj v soukromí se svými přáteli, známými – tzv. muzicírování;
6. poslech umělecké hudby (vážené hudby) reprodukováné (rozhlas, gramofon, magnetofon);
7. poslech pop-music, taneční a jazzové hudby reprodukováné (rozhlas, gramofon, magnetofon);
8. sledování televize vcelku (nejen hudebních pořadů);
9. poslech rozhlasu vcelku (nejen hudebních pořadů);
10. čtení knih – beletrie nebo poezie;
11. studium na školách nebo učilištích všeho druhu;
12. práce v zaměstnání nebo ve svobodném povolání.

Kromě toho výzkum zjišťoval funkce dalších dvou aktivit, které respondent označil jako své nejoblíbenější aktivity. Zvláštní pozornost byla věnována *rozpra-*

cování a detailizaci skupiny estetických funkcí aktivity „návštěva koncertů umělecké hudby“.

Zjišťování funkcí je zaměřeno tak, aby výzkum odpověděl hlavně na tyto otázky:

1. jaké funkce může nabýt aktivita „návštěva koncertů umělecké hudby“ a ostatní aktivity volného a polovolného času, včetně aktivit profesionálních;
2. jaká je souvislost funkcí uvnitř aktivity;
3. jaké jsou souvislosti mezi funkcemi různých aktivit;
4. jaké jsou specifické funkce nebo dominantní funkce aktivity; které funkce jsou signifikantní v různých sociálních skupinách;
5. jaké jsou možné formy funkční substituce aktivit;
6. jaká je závislost funkcí na změnách vlastností aktivit;
7. jaké jsou souvislosti mezi funkcemi, vlastnostmi, normami a hodnotami aktivity „návštěva koncertů umělecké hudby“ a některých dalších hudebních i uměleckých aktivit a aktivit volného času.

2.3. *Vytvoření předpokladů pro nenáhodné a promyšlené zásahy a rozhodování při řízení pražského koncertního života*

Vedle empirického zjišťování funkcí aktivit je výzkumný úkol zaměřen na teoretickou analýzu funkcí aktivit, a to tak, abychom zjistili odlišnosti, případně disproporce mezi individuální, skupinovou či společenskou významností funkcí té které aktivity, případně skupiny aktivit.

Dále se zabýváme rozbořem vlastností aktivit. (Termín vlastnost je prozatím pracovní.) Vlastností aktivity rozumíme každý charakteristický znak aktivity, který je více či méně determinantním předpokladem výskytu nebo míry účinnosti funkce, případně více funkcí. Jinak: vlastnosti jsou charakteristické znaky aktivity, které mají těsný vztah k funkcím aktivity a které funkce aktivity více či méně determinují.

Potvrzení teorie o závislosti funkcí na vlastnostech aktivity spolu se znalostmi o struktuře, chování a kvalitě publika by znamenalo podle našich představ významný přínos právě pro oblast rozhodování.

Vycházíme z předpokladu, že znalost nejdůležitějších funkce tvorných vlastností aktivity usnadní rozhodnout se pro organizační a jiná opatření, která umožní nejpříhodnější rozvoj této aktivity. Potom nebudeme odkázáni pouze na opatření hlavně v oblasti ekonomické, ale budeme moci využít také některých prostředků kulturních, etických, estetických i ideově politických. Budeme se moci ptát jak, jakým zásahem — při určité míře znalosti populace lidí, kteří vykonávají danou aktivitu — zachovat nebo změnit, odstranit nebo vytvořit některé vlastnosti aktivity, abychom přispěli k zachování nebo ke změně, k odstranění nebo k vytvoření té či oné nebo těch či oněch funkcí aktivity.

Navíc předpokládáme, že bude možné patřičně zvýšit odpovědnost při takovém rozhodování. Vlastnosti té které aktivity, zvláště aktivit tradičních (mezi ně patří i návštěva koncertů umělecké hudby), jsou společensky zafixovány a jsou stále tvořeny a pozvolna obměňovány, aby dosáhly nejoptimálnějšího účinku. Jejich porušení nezodpovědným zásahem z neznalosti pak ve většině případů znamená porušení funkcí aktivity a tudíž i změnu reakcí, často se projevujících ve vzniku nežádoucího nebo nežádoucích postojů a chování.

2.4. *Jedním ze skrytých, neformulovaných cílů bylo dokázat, že výzkum jedné aktivity volného času přináší nové možnosti pro získání poznatků o volném čase jako celku.*

Domníváme se, že v příštích letech bude třeba přistupovat ke zkoumání problematiky volného času metodou, kterou lze nazvat „metodou sítě“ (nebo „příčnou metodou“). Bude třeba důkladným teoretickým rozбором a popisem jednotlivých aktivit stanovit:

1. které teoretické problémy, případně otázky praxe, nutno zkoumat extenzivně v souvislosti s výzkumem všech aktivit volného času (např. s použitím časových snímků apod.);
2. které aktivity soustřeďují v sobě zvláštní okruhy problematiky nebo které aktivity jsou pro výzkum volného času klíčové, a ty pak zkoumat intenzivně jako typické představitele a zástupce jednotlivých skupin aktivit, případně všech aktivit volného času.

3. Několik pracovních informací na závěr

Jedním z hlavních úkolů výzkumu je odhad skutečné velikosti *základního souboru*, tj. počtu všech jedinců z celkové pražské populace, kteří navštívili v určitém časovém období alespoň jeden koncert umělecké hudby v Praze. Výzkumem byla šetřena populace návštěvníků Pražského jara 1969 (koncerty od 12. 5. 1969 do 4. 6. 1969) a koncertů v sezóně 1969–1970 (tj. koncertů umělecké hudby v období od 9. 9. 1969 do 11. 5. 1970).

Řešitelé výzkumného úkolu se pokusili provést *výběr vzorku* tak, aby umožnil získat představu o skutečném počtu návštěvníků koncertů umělecké hudby v Praze podle frekvence návštěvnosti — nikoli tedy jen prezenci návštěvníků, jak ji uvádí běžná statistika. Skupiny kolektorů navštívily po celé období Pražského jara 1969 a koncertní sezóny 1969–1970 koncerty umělecké hudby a kolektori podle přesně stanoveného klíče zastavovali návštěvníky před vstupem do koncertní síně nebo do budovy a požádali je o adresu. Tento způsob výběru se osvědčil a vyvrátil všechny obavy a námitky vyslovované před začátkem akce. (Pouze 4.55 % dotázaných odmítlo udát jméno a adresu a zúčastnit se výzkumu.)

Předvýzkum se uskutečnil v listopadu 1969. Bylo provedeno celkem 188 rozhovorů (z celkového počtu 224 vybraných respondentů) s návštěvníky Pražského jara 1969 a koncertní sezóny 1969–1970. Šlo o velmi náročnou akci, při níž byl každý respondent navštíven dvakrát.

Po strojovém zpracování a analýze dat z předvýzkumu byl připraven *hlavní terénní sběr*, který byl uskutečněn v květnu a v červnu 1970. Rozhovor byl proveden s 1179 respondenty, do vyhodnocení bylo zařazeno celkem 1172 adres.

Dokončení první fáze interpretace formou závěrečné zprávy je plánováno na rok 1971.

Резюме

Хрды Л.: Посещение концертов художественной музыки

Основные информации об эмпирическом, социологическом исследовательском задании, выполненном в Институте философии и социологии ЧСАВ (1967–1971). В введении (1) показаны главные причины, вызвавшие решение

этого задания: убыль посетителей концертов художественной музыки в течение последних лет в Праге; отсутствие информации о структуре и поведении посетителей.

Большая часть статьи (2) посвящена объяснению целей, направленных главным образом на получение информационной и теоретической основы для серьезного составления прогноза на ближайшее и на более позднее развитие:

(1.1.) Разработка основного цельного представления о популяции посетителей концертов художественной музыки в Праге и об их отношении к музыке.

(2.2.) Объяснение некоторых критериев оценки активности «посещение концертов художественной музыки в Праге», в случае надобности и других активностей.

(2.3.) Создание предпосылок для неслучайного и продуманного вмешательства и решения в области руководства пражской концертной жизнью.

Исследование направлено на определение 22 функций активности «посещение концертов художественной музыки» и дальнейших 9 активностей свободного времени, совместно с активностями «учеба в школе» и «работа профессии». Статья дает список и описания для объяснения ценности активности. Одновременно предполагается, что знание связи функций и свойств активностей будет вкладом в область практического решения.

Заключительная часть (3) содержит несколько рабочих информации об исследуемой популяции, о подборе образца, о предварительном исследовании и о главном сборе информации на местности.

Summary

Hrdý L.: Attendance at Concerts of Artistic Music

Fundamental information on the empirical sociological research task carried out at the Institute of Philosophy and Sociology, Czechoslovak Academy of Sciences, in 1967–1971.

The introduction (1) shows the following main reasons for solving this task: the decreasing number of persons attending concerts of artists music in Prague in the recent years; the lack of information about their structure and behaviour.

The major part of the article (2) is devoted to the elucidation of the objectives aimed primarily at acquiring an informative and theoretical basis for a competent presentation of prognoses concerning the development in both the nearest and the more remote future:

(2.1.) Elaboration of a basic complex conception of the population attending concerts of artistic music in Prague and of their relation to music.

(2.2.) Elucidation of some criteria of valuating the activity "attendance at concerts of artistic music in Prague", or other activities.

(2.3.) Creation of pre-conditions for non-accidental and premeditated interventions and decisions in managing the Prague concert life.

The research aim is to find out twenty-two functions of the activity "attendance at concerts of artistic music" and further nine leisure activities, together with the activities "studies at school" and "work in employment". The article offers a list and description of these functions, as well as a concise explanation of their significance for elucidating the value of activity. At the same time, it presumes that the knowledge of the links between the respective functions and qualities of activities will represent a contribution to the area of practical decision-making.

The conclusion (3) contains several pieces of operational information on the target population, on sampling, on the preliminary research and on the main field collection of information.